

БІБЛОТЕКА „ГОЛОСУ ЛЕМКІВЩИНИ” Ч. 1

ІВАН КРАСОВСЬКИЙ

**ЛЕМКІВЩИНА
У БОРОТЬБИ ЗА ОБ'ЄДНАННЯ
З УКРАЇНОЮ**

Ex Libris
Bogdan Horbal

Накладом 2-го Відділу
Організації Оборони Лемківщини
в Йонкерсі, Н. Й.

Printed in U.S.A.

Svoboda — 81-83 Grand Street, Jersey City, N. J.

Йонкерс, Н. Й. — 1964

ВСТУП

З історії знаємо, що Лемківщина від самих початків існування першої української держави Княжої Русі із столицею Києвом, належала до її складу. Щойно після послаблення української княжої держави в наслідок міжусобиць та нападів татар, загарбали Лемківщину поляки і включили її до складу Польщі. Та жителі Лемківщини, цієї відевічної частини давніше Русі, тепер України, увесь час старалися визволитися із ненависної польської неволі і приєднатися до матеріки. Від самого початку відорвання цієї частини української землі поляками, по сьогоднішній день, лемки ведуть безупинну боротьбу за об'єднання з Україною. Коли тільки трапляється нагода — вони завжди хапають за зброю і стараються визволитися з-під польського панування.

Про цю геройську боротьбу лемків за об'єднання з Україною, у нас мало відомо. Польські історики писали про це рідко, а як і писали, то насвітлювали її фальшиво, зводячи боротьбу лемків за національне визволення до „розбійницьких рухів” та до „бунтів хлопства”. Також і українські історики, з того приводу, що Лемківщина довгі віки була відірвана від України, мало цікавилися нею, і не дали належного та всебічного висвітлення тієї боротьби. Раніші праці українських істориків про Лемківщину, це звичайно повторювання за польськими істориками, в них не було власних, оригінальних досліджень.

Одною з найновіших і найвірніших праць про боротьбу лемків за об'єднання з Україною, є розвідка молодого лемківського історика, що переселився в Україну і тепер проживає у Львові, Івана Красовського — „Визвольний рух на

Лемківщині в XVII ст." Він використав майже всі доступні йому праці про визвольну боротьбу лемків проти Польщі і дав вірний їй образ. Однак неоправдано надав цій боротьбі більше соціального ніж національного наświetлення, через що ця праця багато стралила на вартості.

Щоб спопуляризувати геройську боротьбу в минулому предків лемків за об'єднання з Україною серед теперішніх їх нащадків, передруковуємо цю працю Івана Красовського, під іншим наголовком з відповідними додатками, змінами та деякими скороченнями.

Опрацював цю цінну розвідку лемківського автора ред. Степан Женецький, надавши вірне, національне наświetлення боротьбі лемків за визволення з-під Польщі та поновне об'єднання з Україною.

ВИДАВНИЦТВО.

ЛЕМКІВЩИНА У СКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ КНЯЖОЇ ДЕРЖАВИ

Із записів найраньших українських істориків-літописців знаємо, що коли між V і VIII ст. українські слов'янські племена об'єдналися і створили Українську Княжу Державу, яку назвали Русь, із столицею в Києві, то до її складу ввійшло також плем'я білих хорватів. В літописях записано, що те плем'я заселяло українські землі між Сяном і Попрадом та Дунайцем у Карпатах, отже там, де тепер знаходиться Лемківщина та де живуть лемки. Сьогоднішнє українське плем'я — лемки, це нащадки давніх білих хорватів, що їх пізніше, внаслідок часто вживаного слова „лем“, що означає „лиш“, „тільки“ — названо лемками.

Від самого початку виникнення Української Княжої Держави, Лемківщина входила до її складу. Згодом, коли настав поділ Русі на автономні князівства, була складовою частиною Галицько-Волинського Князівства із столицею спершу в Холмі, а пізніше у Львові.

Користаючи з того, що внаслідок нападів татарської орди підупала могутність української княжої держави, Польща загарбала західньоукраїнські землі. В тому то часі, також і Лемківщина опинилася під пануванням Польщі. Польські королі розділили Лемківщину між своїми вельможами та шляхтою, які намагалися знищити почуття єдності лемків з українським народом.

Лемки, попавши під польське панування, не піддавалися колонізації. Вони завзято боролися проти польських гнібителів, змагали до свободи та об'єднання назад з Україною. З особливою силою спалахує визвольна боротьба

лемків проти Польщі в XVII віку. Ця боротьба, що проявилася у формі так званого збійницького (опришківського) руху перетворилася у всенародний протест лемків проти польського поневолення. Найвищого розвитку досягнула ця боротьба в 1651-му році, якраз у час визвольної війни українського народу, що її почало українське козацтво під проводом гетьмана Богдана Хмельницького у Східній Україні.

ПОЛЬЩА ДІЛИТЬ ЗЕМЛІ ЛЕМКІВЩИНИ МІЖ СВОЮ ШЛЯХТОЮ

Уже в половині XVI ст. Польща закінчила процес розподілу українських земель Лемківщини між своєю шляхтою. На Сянїччині польські шляхтичі одержали 84% сіл; 11% залишились „королівськими”, тобто власністю польських королів, а 5% було віддано польському духовенству. Лемківське містечко Риманів і 20 сіл належали польській панській родині Сенєвські. Містечко Динів та 14 сіл були власністю польських панів Ваповських. Ряд сіл, як Крамна, Мисцова, Граб, Поляни, належали до польського шляхтича Старніцького. В Західній Лемківщині рід Тарнавських посідав 80 сіл від річки Білої по Дунаєць і Вислок.

Польські власники сіл та їхні орендарі жорстоко гнобили українське населення. Орендар Волі Матіяшової, польський шляхтич Дуніковські так знущався над лемком Степаном Наваліним і його сином, що вони були змушені втікати із села, а їхню земельну ділянку загарбав польський пан. Подібні випадки загарбання землі українських селян польськими шляхтичами мали місце в Зиндранові, Лупкові, Токарні, Суровиці, Мошанці та інших українських селах.

В селі Одрехова, що належало до королівських маєтків, польський шляхтич Сенєвські незаконно відібрав від двох українських селян їх ґрунти та прилучив до своїх. Він загарбав від наших людей і привласнив собі так звані

„Вислоцькі береги”. Кілька разів українські селяни скаржилися королеві, але він не став на їх захист.

У XVII столітті гніт польської шляхти над українським народом на Лемківщині посилювався. В окремих районах тут була введена 5-бденна тижнева панщина з одного лану. Наприклад, селяни села Кальниці були змушені відробляти 6 днів панщини з лану щотижнево, а крім того, віддавати щорічно грошовий чинш у висоті 1 злотий і 18 грошів та данину: мішок вівса, 10 курей, 3 гуски, 2 поросят, 1 штуку пряжі, 15 яєць та оплату за пасовисько — 2 злотих. Дуже високий чинш, бо аж 14 злотих річно, платили жителі села Бондарівки та інших.

Ремісники, в свою чергу, були примушені складати данину з своїх виробів: полотно, віск, мед. Жителі гірських сіл, що займалися годівлею овець, платили „овечу данину” — вівці, сир. Риболовство і вируб дерева відбувалися виключно за дозволом польського пана за відповідну оплату.

Будь-яке насильство польських панів над українськими жителями залишалося для шляхти безкарним. Навіть вбивство українського кріпака польським шляхтичем каралося всього одною гривнею. Польські шляхтичі трактували українських селян не інакше, як „худобу, а не людей”.

Тяжке економічне становище українського народу під польським пануванням, періодичні голоди, часті епидемії різних хвороб, спричинялися до обезлюднювання українських сіл на Лемківщині. Для прикладу, майже все населення села Тилича було вимерло від холери.

Великим власником землі на Лемківщині була польська католицька цеква, яка посідала власні фільварки і кріпаків. Шляхтянка Малгожата подарувала польському костюлові село Уляницю, два лани землі, десятину з села Бахіра (десятина — десята часть врожаю, що її українські селяни мусіли віддавати польському костюлові). Польські королі подарували Мушину і навколишні села Янові, польському кра-

ківському єпископові, Польський король Ягайло, що був винен значну суму грошей Янушові, польському перемиському єпископові, подарував йому містечко Яслиська і села Королик, Біскупці, Дальову, Нову Ясьонку, Шкляри, Цергову, Липівець, Кам'янку. Польський монастир у Старому Санчі мав у 1623-му році у своєму посіданні 51 лемківських сіл та місто Новий Санч. Селяни зобов'язані були відробляти монастиреві панщину 3 - 6 днів тижнево, крім того платили чинш та давали в натурі: кури, гуси, 20-30 яєць річно і інше.

НАЦІОНАЛЬНИЙ І РЕЛІГІЙНИЙ ГНЕТ

Крім соціального гніту, українське населення Лемківщини терпіло національно - релігійний гніт збоку поляків. Своєю грамотою польська шляхтичка Ваповска наказала перетворити в цілій Динівщині всі українські церкви на польські „костьоли”. Краківський єпископ Шишковські грамотою від 1626-го року заборонив будувати українські церкви в Мушинському ключі, а сама Мушина була сильно полонізована й латинізована. Українські селяни підпадали повністю владі польських шляхтичів. Польські поміщики були абсолютними панами на селі і вважали селян своїми підданими, рабами. Вони диктували українським селянам обов'язки, жорстоко карали за невиконання їх, били „непослушних” та замикали їх в колоди.

Прикладом знущання над українським населенням Лемківщини може бути ставлення до підданих польського поміщика села Прусик, Ліщинського, що читаємо в одній із судових скарг з того часу. Наші люди скаржились старості, що поміщик, „немаючи ніякого стыду”, цілком безпідставно стягнув з Андрія Ричини 10 злотих і дві доби держав у в'язниці, від селянина Сороки забрав незаконно 20 злотих, привласнив собі вівцю Гриця Веприка, Грицеві Гарасимові за довг у сумі 2 злотих забрав корову, а від Миколи Гоцька за 20 злотих забрав воли вартістю 40 злотих. Від Олексі

Кулика цей польський поміщик забрав вола за довг у сумі 14 злотих і 10 грошів, які він був винен батькові поміщика і давно з ним розрахувався, але старий поміщик помер і „не викреслив того довгу з реєстру”. В скарзі зазначено, що цей поміщик „незаконно побив селянина Романа Мисяка та всадив його до в'язниці”.

Жорстокий гніт польських панів спричинився до того, що українська людність громадами відмовлялася працювати на панських мастках, псувала знаряддя до праці тощо. Ця форма протесту проти гніту польських панів українського населення Лемківщини поступово змінюється більш відкритою і організованою збройною боротьбою проти польського панування. Масові бунти українського населення на Лемківщині прийняли форму загального збійницького руху.

ЗБІЙНИЦЬКИЙ РУХ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.

Одним з проявів визвольної боротьби на Лемківщині був збійницький (опришківський) рух. Хоч польська шляхта і польські історики називали тих лемківських визвольних борців „розбійниками”, „бунтівниками” — народ називав їх „збійниками” — поняття зовсім протилежне до назви „розбійники”. Назва збійник пішла від слова „бив”, побив когось, в даному випадку „збив-побив” польського пана. Селяни допомагали органам влади переслідувати звичайних розбійників, але на збійників лемки дивилися, як на героїв. Збійниками були покривджені селяни, наймити, пастухи, які тікали в ліси, озброювались мушкетами, топірцями, ножами тощо та об'єднувались в окремі загани, що карали польських панів за народні кривди, які вони чинили над населенням нашої Лемківщини.

Збійництво на Лемківщині „було здавен-давна нерозлучним товаришем хлопської неволі. Поневолений, битий, кривджений підданий, не можучи найти ніде полегші ані справедливості, тікав у ліси, у гори, приставав до гуртів, і хоч чув над собою в кожній хвилині загрозу смерті, все таки рад

був хоч під тією загрозою прожити свobodно, а надто мститися на своїх кривдниках" (Іван Франко).

Для керівництва над більшим гуртом - загonom збійники обирали собі отамана — людину рішучу, відважну і чесну. Для спільних, більших дій, окремі загони об'єднувалися у більші чисельні (150 - 300 чоловік) дружини і тоді вибирали собі єдиного ватажка - гетьмана а іноді й двох. Це на те, щоб коли оден загине, другий перебирав командування загonom.

Найраніші згадки про лемківських збійників занотовано у першій половині XV ст. Польський історик М. Стечинські записав, що лемківські збійники організувались у Чортинському замку та нападали на польську шляхту ще у 1434-му році. Український історик В. Барвінський твердив, що у Сянницьких горах появились в 1452-му році збійники, що їх називали „бескидниками". В. Охм'янський відносить найстаршу згадку про карпатських опришків на 1529-ий рік. Немає сумніву, що лемківські збійники почали свою боротьбу з польськими панами значно раніше, як гуцульські опришки.

Кінець XVI і початок XVII ст. характеристичні великою активністю збійницького руху, який поширився по всій Лемківщині. Безпосереднє сусідство з Угорщиною сприяло єднанню лемківських збійників із збійниками українців, що жили з другого боку Карпат. Збійники об'єднувалися і великими громадами нападали на панські двори, переважно паляли їх та розправлялися з ненависними польськими гнобителями.

В кінці 1595-го року загін лемківських збійників, до якого входили Яцко Жебрачок, Хома з Кінського і його син Іван, Васько Паночків, Стеч з Ванівки, Василько і Лешко з Ріпника, Іван Айдуків з Бонарівки, Гриць Коритко, Іван Даньків та Гриць Даньків з Іздебок і інші, напав на двір польського пана Рабулта. Збійники двір підпалили, а самого поміщика вбили.

Стурбований широким розмахом селянського руху польський король Зигмунт III вислав польському новосандецько-

му старості Любомирському два листи (один датований 7-го вересня, другий 1-го грудня 1600 року), в яких наказував переслідувати збійників та розправлятися з ними. Крім того, всім старостам на Прикарпатті розіслано було розпорядження закрити всі дороги і переходи з Угорщини та пильно їх стерегти, щоб ними не переходили збійники. Для боротьби із збійниками польський краківський єпископ держав у Мушині загони власного війська і гармати .

Але, чим більше і завзятіше поляки переслідували лемківських збійників, тим ширше розпалювалася визвольна боротьба українського населення на Лемківщині. Довгий час наводив страх на польську шляхту чисельний загін Ланка із Терстяни та його помічника Климівця із Сквіртного, що діяв в околиці Риманова. До того загону належали: Яцко Вагрилів з Регетова, Василь Павлушак, Васько Широкий із Смерківця, Дримак із Сквіртного, Данило з Ганьчови, Ілько і Семко з Тиляви, Дуда Сидорик і Гнат з Бліхнарки та інші.

На Грибівщині відомим у першій половині XVII ст. був загін Гиньки. Лемки називали гору з печерою близько села Кам'яної, де переховувався цей загін збійників — „Гинькова гора”.

Найпопулярнішим на всьому угорсько - польському пограниччі був збійницький загін Сипка з Мацини Великої, коло Горлиць. Польський поміщик жорстоко розправився з батьками Сипка. Молодий Сипко втік у ліс, зібрав загін збійників та виконав ряд вдалих походів на протязі близько десяти років. Польська шляхта вислала проти Сипка військовий відділ. Під натиском того війська, збійники відступили за Карпати, а сам отаман загинув у боротьбі біля села Бортного.

Осіною 1607-го року селяни з допомогою збійників розгромили польський панський двір у селі Телесниці, а поміщика Крогулецького вбили. Подібно розправилися з польським паном Станіславським лемки із села Полонної. Повстали лемки з села Рудавки повністю знищили двір польського поміщика Висоцького.

В травні 1610-го року лемківські збійники напали на двір польського поміщика Пшерембецького в селі Добрій. В нападі брали участь: Тимко з Одрехови та його два брати, Фатулові сини з Вислічка, Лука Ноцак із Завоїв, трьох Шмайдів із Сташкович, Андрій Теліга з Сукова, Юрко та Яцко Шершені, Михач Іван з Чертежного, Яцко і Гриць Новаки, Олекса і Лялик з Черемхи та інші, разом 29 чоловік з обох сторін Карпат. Збійники напали також на двір Дембіцького в Станковій, вбили польського поміщика і визволили групу побратимів, засуджених до страти. Також застрелили польського шляхтича Скарбка, що тоді гостював у Дембіцького.

ЗБІЙНИЦЬКА ДРУЖИНА ВАСИЛЯ БАЮСА З ЛІЩИН

Та найбільше у той час вславилася на Лемківщині збійницька дружина Василя Баюса, з села Ліщин, горлицького повіту, яка нараховувала понад 100 осіб. Та дружина напала на польського поміщика в Ліщинах Билину і вбила його. В селі Янушковичах збійники Баюса розправилися з польським паном Трояновським, а також убили польського поміщика Бобовницького. Баюс очолював збійницькі походи на двори польських панів Домарадського в Ропі, Ольшевського в Сярах, Татуська у Фльоринці. У нападі на польського поміщика Вапенського в числі інших збійників брали участь: Васько Рогач, Юрко Цюпа із Стебника, Кіндрат Зварала з Бліхварки, а також Андрій Савка, що раніш служив в поміщика Зборівського. Незабаром Савка став найпопулярнішим збійницьким отаманом на Лемківщині.

Дружина Баюса напала також на двір польського поміщика Баніцького. Забрані у нього гроші в сумі 500 злотих збійники роздали бідним селянам. Серед членів дружини Баюса особливою відвагою відзначалися такі збійники: Михайло Квочка з Гладешева, Гриць Мливарчик з Регетова, Тимко Болоняр із Ждині, Андрій Смоляк із Живця, Іван Сидорчук з Королика.

Налякана польська шляхта зобов'язала старосту Біча Велькопольського вислати проти загону збійників Баюса чисельний відділ польського війська під керівництвом ротмістрів Розговського та Жилича. Польське військо відтиснуло дружину збійників Баюса до Бардієва за Карпатами. Та в короткому часі отаман Баюс повернувся назад на Лемківщину і далі продовжав боротьбу з польською шляхтою.

ЗБІЙНИЦЬКИЙ РУХ У СХІДНІХ РАЙОНАХ ЛЕМКІВЩИНИ

У той самий час значного піднесення досягнув збійницький рух також у східних районах Лемківщини. Вночі з 9 на 10-го травня 1648-го року був здійснений, заздалегідь підготовлений, напад на Новостанецький замок, що належав польській поміщиці Вишківській. В тому нападі, крім збійників, брало участь понад 100 селян з села Вислока. Керували нападом Василь Симашко та Онуфрій Шичик. Головною метою нападу було звільнення в'язнів - збійників, що походили з села Вислока. Фенна, дружина Худика, що сидів у в'язниці, разом з Федором Марком, побувала аж в Угорщині, щоб зорганізувати збійників. Повстанці, озброєні в рушниці, сокири, вили, коси, вдерлися до замку і побивши замкових слуг, звільнили в'язнів.

Швидко після того, сталася нова, зовсім для польської шляхти несподівана, подія. Ніччю під 4-го липня, лемки сіл Полонної, Ославиці, Прибишева, Вислока, Височан і Камінного, разом із збійниками, в кількості 400 чоловік, напали на сяніцький замок. Повстанці, з допомогою драбин, вдерлися на мури замку, пов'язали сторожу, а опісля, діставшись на вежу, звільнили групу засуджених до страти збійників. Головними керівниками того нападу були: Іван Дзюник, Роман Кокотик, Василь Березняк, Михайло і Іван Вархоли, Петро Прибишевський та Онуфрій Юрків, який заздалегідь розробив і приготував був план того нападу.

28-го липня 1648-го року польська шляхта на нараді в Сяноці прийняла спеціальну постанову в справі збійників.

В тій постанові вказувалось на загрозу великої небезпеки для польської шляхти збоку лемківських збійників і вимагалось вислати якнайбільшу кількість шпигунів у місця перебування збійників. Для цієї мети польська шляхта жертвувала 1 000 злотих, а польський перемиський єпископ відпустив у шпигуни „кількадесят вибраних людей” Постанова вимагала також посилення репресій проти селян, які „братаються із збійниками, переховують їх та подають їм різні відомості”.

Однак польські влади не знайшли підтримки збоку населення Лемківщини. Лемки не дали себе купити польській шляхті і не пішли за польські гроші поборювати збійників. Навпаки, населення Лемківщини де тільки могло, допомагало збійникам у їхній боротьбі з Польщею. Самі польські шляхтичі признавали, що збійники не мали б таких великих успіхів у боротьбі з польськими панами, коли б їхні піддані, лемки, не були спільниками, розвідчиками і помічниками збійників.

Через місяць після прийняття тієї постанови, був нанесений новий удар польській шляхті. Лемківські збійники, разом із закарпатськими збійниками, напали на двір поміщиці Анни Козловської в Гумнісках під Березовим. Спійманий учасник нападу признав на допиті, що збійники мають намір напасти на містечка Яслиська, Дуклю а також Сянік — місця розправ над збійниками.

Свої погрози збійники виконували. 25-го серпня 1648-го року, під час засідання суду, серед дня, загін лемківських збійників напав на Сянік, намагаючись підпалити місто. Ця подія змусила польську шляхту виділити додатково для боротьби із збійниками спеціальний військовий відділ.

ВПЛИВ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО НА ВИЗВОЛЬНУ БОРОТЬБУ НА ЛЕМКІВЩИНІ

Великий вплив на розвиток збійницького руху на Лемківщині мала визвольна боротьба українського народу під проводом Богдана Хмельницького. Вістки про боротьбу і великі перемоги українського козацтва над поляками в Укра-

їні доходили на Лемківщину і сприяли наростанню великої хвилі народного протесту, що прийняв форму загального повстання проти Польщі на Прикарпатті .

Вся Лемківщина піднялася на боротьбу проти Польщі. Українці з Лемківщини боролися не тільки за соціальне визволення з неволі польської шляхти, але й за об'єднання з українським народом, з Україною, до якої за Української Княжої Держави лемки й Лемківщина, належали.

Страх польської шляхти на Лемківщині перед загальним народним повстанням проти Польщі, що назрівало, знайшов своє відображення в ряді постанов, в яких польські займанці закликали до боротьби з українцями.

Сяніцький капелян Андрій з Богупі звернувся до польської шляхти з універсалом (відзовою), в якому закликав негайно з'їжджатися під Коросно для організації „оборони” перед „небезпекою з України”.

В той же час польський галицький сеймик видав острогу до польської шляхти, що не лише козаків треба боятися, але й „власних підданих”, тобто місцевих українців, яких козаки „через різні особи бунтують”.

У відповідь на події, що відбувалися в Україні, спалахували нові бунти та заворушення на Прикарпатті, що було признаком „епохи меча і вогню, яка наближалася”. В наслідок того польський сяніцький староста видав розпорядок 14 жовтня 1648 р., яким зобов'язував польську шляхту „зарядити бунтам” з боку лемків, які „нищать добра шляхетські”.

Дальшому розвитку визвольного руху на Лемківщині в значній мірі сприяло об'єднання окремих збійницьких загонів у великі, боєздатні дружини-відділи. Весною 1649 р. в селі Барвінку коло Коросна відбулася спільна нарада ватажків та членів кількох збійницьких загонів якими проводили Сенько з-під Маковиці на Закарпатті, Василь Чепець з Грибова та „славний на весь Бескид” Андрій Савка від Дуклі.

На цій нараді рішено об'єднати всі ці збійницькі загоны в одну дружину під керівництвом Савки і Чепця. Було вирішено заступитись більшою кількістю зброї, яку згодом вони одер-

жали аж в Ужгороді. Спільними силами збійники напали на двір польського пана Яна Менцінського в Янгороді Дуклянському. У Зиндранові вони захопили 77 коней того поміщика.

Збійницька дружина Савки і Чепця перетворилася на міцний, боєздатний загін. Залізна дисципліна, заведена в дружині, повага до її керівників, висока національна свідомість ватажків про те, за що вони боряться та їх уміння знайти вихід у тяжких ситуаціях, сприяли бойовим успіхам дружини. На протязі короткого часу ця дружина вчинила вдалі походи на польського шляхтича в Ропі, пов. Горлиці, знищила двір Дельпацого в Глиннику, Ціковського в Жельцях коло Коросна. Ця дружина напала також на королівську економію в селі Одрехова. Збійники забрали деякі цінності, зброю, а також побили королівських чиновників, що знущались над селянами.

Польська шляхта була змушена вести війну на два фронти: з українськими козацькими військами, що наближались зі сходу та повсталим українським селянством на Прикарпатті. В наслідок війни Польщі з козаками, польська шляхта у кілька разів збільшила розмір податків для українських кріпаків, для збору яких польський уряд вислав навіть військо.

Численні архівні записки з тих часів змальовують яскраву картину нелюдських знущань польських воєнків над безборонними лемками. Михайло Согач і Тимко Кухта з Королика скаржились, що військо не лише „зовсім зрабувало” наших людей, але й „б'ють, калічать” селян. „Одних в Яслисках б'ють, коли їм, — тобто польським урядовцям, — приносимо данину” читаємо в записках, „а жінок б'ють у селі, коли прийдуть і чоловіків не застають”.

Українські жителі сіл Дубрівки, Костаровець, Чертежа, Сянічка, Одрехови, Королика, Полян і Боська внесли скаргу на польського королівського ротмістра Ярмолінського за „побиття, поранення та інші види знущань” і спричинення шкоди на 10 тисяч злотих.

В той час лемки масово покидали села і тікали у ліси. Посилювалася діяльність збійницьких загонів по цілій Лем-

ківщині, які постійно поповнювались новими силами, що приходили з сіл. Назрівало загальне, народне повстання проти Польщі, яке входило у пляни Хмельницького.

„Виб'ю з лядської неволі весь український народ — голосив гетьман Богдан Хмельницький. — Поможі мені в тому українське селянство по Люблин і Краків, бо то права рука наша”.

На Прикарпатті посланці Хмельницького, переодягнені за бандуристів, купців, навіть жебраків, закликали українське населення до боротьби з Польщею. Лемки радо зустрічали посланців Хмельницького, поширювали його відозви й заклики та великими групами йшли в ліси і приєднувались до збійників.

Хмельницький вступив у зв'язки з угорським князем Ракочим і домовлявся з ним про виступ угорських військ через Спіш на Краків. У цьому поході угорські війська повинні були об'єднатися з українськими повстанцями на Прикарпатті. Відчуваючи загрозу над Краковом, польський король, спеціальним універсалом від 6 травня 1651 р. доручив оборону міста єпископові Гембіцкому. Все це було признакою бурі, що швидко зближалася.

ПІСЛЯ ПЕРЕМОГ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Великі перемоги українських козаків під проводом Хмельницького над військами шляхетської Польщі створили сприятливі обставини для дальшого посилення українського народного визвольного руху на Лемківщині. Цей рух досяг найвищого рівня розвитку тоді, коли його очолив Костка Наперський. За польського короля Владислава IV Наперський служив у війську, а на початку 1651 р. появився на Прикарпатті як „королівський полковник” та виступав з фальшивим листом короля, що уповажнював його вербувати людей „для оборони воевідства перед військами Ракочі”. Насправді Наперський організував українське селянство до повстання проти Польщі.

Згідно з деякими історичними джерелами, Наперський був у тісному союзі з Хмельницьким і виступав від його імені. Польський історик С. Темберскі доводив, що в 1650 р. Котка Наперський перебував у Хмельницького, де обговорював план українського повстання на Прикарпатті. Про свій зв'язок з Хмельницьким писав сам Наперський своєму помічникові Леонтовському: „ми маємо надійний договір з Хмельницьким”.

Весною 1651 р. Наперський прибув до міста Нового Торгу, де мала відбуватись страта зненацька захоплених лемківських збійницьких провідників Савка і Чепця. Наперський звернувся, як „королівський полковник” до радників міста з вимогою звільнити засуджених „за розпорядком короля”. Ця штучка вдалася. Наперський знарядив Савку і Чепця універсалами-відозвами Хмельницького до українців Прикарпаття і вислав їх у гірські села.

По селах оба ці лемківські збійницькі провідники скликали наради, на яких українське населення гаряче схвалювало відозви Хмельницького до українського народу. Лемки горнулися до Савки, який „відозви козацькі, писані по-українськи, читав краще, будьякого священика”, читаємо в тодішніх записках. Лемки масово покидали панські двори, озброювались чим попало та приєднувались до повстанців.

„Від Сяну аж до Карпатського Підбескиддя, в околиці Дуклі і Коросна, український народ горнувся до збійницьких дружин” — писав польський історик Л. Кубаля.

В короткому часі Савка зібрав дружину в двісті чоловік. Чепець більше ста чоловік. До повстанців прилучився зі своїм загоном відомий ватажок Баюс, який повернувся з Угорщини, та інші, раніш розпорошені збійницькі загони.

15 червня 1651 р. великий загін повстанців під проводом Наперського зайняв Чорштинський замок на Підгалі. Зайняття тієї пограничної фортеці мало велике стратегічне значення і було сигналом початку загального повстання. Наперський сподівався на з'єднання з мадярськими військами Ракоці, що концентрувались на кордоні Угорщини і Польщі.

Вже на слідуєчий день краківський єпископ одержав донесення новоторзького старости та листа від ксьондза Битовського про справжню ціль зайняття замку Наперським і про підготовку ним загального повстання. Єпископ негайно скликав воєнну раду та вислав 60 кіннотчиків і 25 драгунів під керівництвом Хжонстовицького для звільнення замку.

Вранці 18 червня почали поляки облягати замок щоб його відобрати від Наперського. На допомогу повстанцям поспішив Савка з лемками в кількості 500 чоловік. Лемківські повстанці кинулись на польських вояків і зовсім їх розгромили. Наперський залишив залогу всього 54 чоловік і 5 жінок. Лемки, приведені Савкою були розпущені з умовою, що як буде дано сигнал — вночі запалені смолоскипи, вдень зелений вінок на вежі замку — вони повинні негайно повертати на замок.

В листі до Леонтовського Наперський писав, що 24 червня вирушить на Краків і для того просив його швидше прибути з селянами під Чорштин. Наперський доводив, що прийшов сприятливий момент для боротьби за визволення українського селянства від гніту польської шляхти. „Ми підемо під Краків і дальше через всю, якщо зможемо Польщу. Ми маємо корисну умову з Хмельницьким, татарами і німецьке військо прийде нам на допомогу”.

БОРОТЬБА ЗА ЧОРШТИН

Перемога українських повстанців над єпископськими польськими військами сильно налякала польську шляхту. Польські пани покидали свої маєтки і втікали з сіл до міст. Особливо посилену та поспішну організацію „оборони” перед повстанцями почав магістрат Нового Санча. Новосанецький ксьондз Щерскі наказав зігнати українських селян навколишніх сіл для будівництва міських оборонних укріплень. Під наглядом панських наставників селяни працювали задаром кілька днів. На угорській башті, зверненій у сторону Чорштина, були встановлені гармати.

Після першої поразки єпископ післав для здобуття чорштинського замку 450 піхотинців, 60 гарників і дві гармати. Староста в Любowlі поспішив з відділом 150 чоловік та двома гарматами. Отже армія з 700 чоловік підійшла дня 21 червня під Чорштин і обложила замок.

Невелика група лемківських повстанців успішно відбила атаки поляків, надіючись на швидке прибуття допомоги. Після чотирогодинної боротьби польське військо відступило.

На слідуючий день у Чорштин прибув ще загін 60 кіннотчиків, очолюваний королівським полковником Яроцкім, який прийняв на себе загальне командування. Почалося обстрілювання замку з гармат. Осколком був поранений Наперський, але він продовжував керувати обороною.

У повстанців вичерпалися боєприпаси. Вони стоплювали на кулі олов'яні рами, використовували цвяхи у гонтів, кидали у противника камінням, лили смолу. Надія на швидку допомогу з боку селян додавала сили горстці повстанців.

Стурбований тим, що облога замку затяглася, єпископ відправив 23 червня до Чорштина ще 100 гарників з Мушини і таку кількість з Любowlі. Крім того відіслав післанця з листом у королівський табір під Берестечко, благаючи негайної допомоги.

В той час визвольна боротьба українського народу охопила все Прикарпаття. Особливого розвитку вона прибрала у східних районах Лемківщини, зокрема в Сяніччині, звідки лемки великими громадами відправлялися у напрямку Чорштина. Туди ж вирушили навіть усі чоловіки з сіл Жеглець, Бурдян і інших, з околиць Коросна.

У той час під Лянцкороною і Мельштином на Підгалі, зібрались великі загопи польських селян, які на вістку, що Хмельницький громить польських панів-магнатів, також повставали, щоб розправитись зі своїми гнобителями. Вони очікували походу на Краків, щоб приєднатися до нього. До походу на Краків підготувались також польські хлопи з-під Бабьoi Гори. На допомогу повстанцям поспішали чеські, словацькі і угорські селяни.

Але повсталі селяни прибули запізно. Під сильним напором противника, 24 червня 1651 р. лемківські повстанці в Чорштині піддалися. Керівники повстання Наперський, Леонтовський і Радоцький попали в руки польської шляхти і згодом були страчені.

Повстання українського народу на Прикарпатті закінчилося поразкою через роздробленість. На невдачу повстання на Лемківщині у значній мірі вплинула погана відомість про поразку українських козацьких військ під Берестечком. Повстання українського народу на Прикарпатті не могло розвиватися без зв'язку з визвольною війною українського народу, а тому невдача Хмельницького нанесла сильний удар по повстанні.

Лемківські повстанці занадто багато надій покладали на Ракочі, а тому почали повстання при угорському кордоні. З другого боку загроза наступу Ракочі на Польщу змусила польського короля держати в районах Кракова значні військові сили, що якраз були використані проти повстання.

Великою помилкою лемківських повстанців було те, що вони, замість іти на Краків через райони Лянцкоропи і Мислицю, де були повсталі польські хлопи, вибрали Чорштин. Це віддаляло повстанців від Кракова і повсталих районів.

Керівники повстання не робили заходів для того, щоб скупчити збійницькі загопи та об'єднати їх з народніми повстанцями. Навіть після захоплення Чорштина не використано можливості несподіваного, спільного виступу проти противника.

Після першої перемоги над військами єпископа, Наперський зробив нелику помилку. Замість іти далі з загоном Савки, об'єднатися з усіма повстанцями в околиці і бити противника, він залишився на місці та перейшов до оборони з малою горсткою повстанців без потрібної кількості боєприпасів.

Не зумів Наперський використати природніх умов Прикарпаття. Замість почати бої з противником у горах, він замкнувся в Чорштині і прийняв бій у невідгидних для себе умо-

вах. Поразка його в Чорштинському замку була б неминуча навіть тоді, коли б повстанчі загопи були прибули до Чорштина своєчасно. Натомість у горах повстанці могли б були довше боротися з польськими військами, а може були б їх навіть перемогли, що у свою чергу могло мати велике значення на дальший хід польсько-козацької війни.

Наперський не зробив спроби повного використання визвольного руху українського народу східних районів Лемківщини. Скерувавши українських повстанців на захід, він міг був стиснути з двох сторін Мушину та відрізати від Кракова Спіш з Любовецьким замком. Таким чином були б окружені і знищені два важливі опорні пункти з єпископським військом.

Хоч повстання на Лемківщині закінчилося поразкою, воно знайшло широкий відгомін у лемків. Героїзм лемків у цій визвольній боротьбі, велика популярність Хмельницького на Лемківщині свідчать про єдність лемків з українським народом. Повстанський рух на Лемківщині був складовою частиною загальної визвольної боротьби цілого українського народу.

У цій визвольній боротьбі яскраво проявилось одвічне прагнення лемків до об'єднання з українським народом і з Україною, як це було за часів Української Княжої Держави.

ДАЛЬША БОРОТЬБА ЛЕМКІВСЬКИХ ЗБІЙНИКІВ

Після здобуття Чорштина, польська шляхта почала масові розправи над лемками, що приймали участь в повстанні. Спійманих учасників повстання трачено після страшних мук в Новому Санчі, Сяноці, Римакові, Бічу та інших містах. Рятуючись від переслідування, мешканці цілих сіл тікали в гори, а також переходили на Угорщину і там оставали. Всі мешканці села Жельці переселились до Зборова коло Бардієва. Були опустошені цілі лемківські села, деякі з того часу зовсім перестали існувати.

Лемківські збійники перейшли на партизанську тактику боротьби та продовжували боротися проти польського зай-

манця. Ховаючись в недоступних печерах і нетрах, вони несподівано і організовано нападали на польські поміщицькі двори. Постійно лякала польську шляхту багаточисельна дружина лемківських збійників, яку очолювали Савка, Чепець і Баюс. До цієї дружини приєдналися загопи Гриця Кривого та Кіндрата Корнута, а також селяни Богущі і Лавови.

Зимом 1652 р. в Розтоках відбулася завзята сутичка лемківських збійників з польським військом. Збійники не могли подолати добре озброєного противника і мусіли відступити на Угорщину. Незабаром після того шляхті вдалося спіймати кількох збійників, серед яких був ватажок Баюс. У Пряшеві їх страчено.

До небезпечних розмірів поширився визвольний рух на Лемківщині в кінці 1655 р. Дня 13 грудня близько 3 тисячі лемків вдерлися до Нового Санча, захопили і розгромили королівські склади в замку, розподілили поміж себе поборові гроші.

Наступного дня лемківські селяни разом зі збійниками напали на двір польського пана Пшибковського в Конюшківій. Довідавшись про підготовку нападу, донька шевця Матвія Касечки донесла шляхтичу в Буківську, що селяни відправились по збійників в допомогу „десь аж за Грибів” і вночі повернуться. Збійники насправді напали на двір, убили поміщика та забрали зброю і інші цінності.

Кілька разів нападали збійники на Лєсонку коло Дуклі, нападали також на короснянських єзуїтів, які гнобили українських селян не менш польських поміщиків. Єзуїти повтікали аж до Заршина коло Сянока. Збійники розгромили двори польських поміщиків у Зиндрановій, Барвінку та Тилявій. Для боротьби проти лемківських повстанців польський король іменував сяніцького старосту Мнішка „маршалком для оборони від розбійників та свавільних людей”.

В західних районах Лемківщини активно діяла дружина Савки. Кільканадцятирічний досвід збійницької боротьби цього славного збійницького отамана сприяв успішним випра-

вам. Збійники Савки несподівано появились в Ритрі, Барчицях, а через кілька днів напали на поміщицький двір у Велиславі (Висові) та врятували від смерті сільську дівчину Оленку, з якою мав намір розправитись польський поміщик.

У наслідок дій лемківського населення і збійників, польська шляхта вимагала від короля негайної військової виправи проти збійницької дружини Савки. В кінці травня 1657 р. військовий відділ під командуванням Подолінецького вирушив до Камениці, в околицях якої перебувала збійницька дружина. Місцеві польські католицькі черниці донесли Подолінецькому про місце перебування збійників.

Добре озброєний противник окружив ліс і звужував місце облоги, не зважаючи на поважні втрати, що їм завдавали збійники. Та польському війську не вдалося захопити всіх лемківських борців за волю. Збійникам на чолі зі Савкою вдалося прорвати облогу та врятуватися в лісовій гущавині. До польських рук попало тільки вісім збійників, серед них Мірацький, Салава, Кухта, Внук, Костеляк. Всі вони були в жакливий спосіб мучені, а опісля страчені. Про дальшу долю Савки з того часу невідомо.

МАСОВИЙ ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ НА ЛЕМКІВЩИНІ

В кінці 50-х років збійницький рух на Лемківщині почав набирати щораз більш масовий характер. В тих часах успішно боровся з польською шляхтою загін Дмитра Литвина з Брунар, до якого належали: Костик Федір та Хвостик Теодор з Курова, Іван Єдинак і Василь Лазури з Ростік, Адам'як з Гачова, Василь Лапський з Лоського, Яцко Шевич з Нової Веси, Гуцак і Василюк з Ястрабя та інші.

Польська шляхта писала з Лемківщини до польських військових провідників, що „небезпека від збійників наростає з кожним днем”. Було винесено ряд постанов у справі активізації боротьби з лемківським збійницьким рухом.

Завзятою і довгою була боротьба лемківських селян села Прусик проти польського поміщика Лещинського. Селяни кидали роботу, псували господарські знаряддя, кілька разів

побили панських наглядців. В спеціальному універсалі-листі польський король висловлював незадоволення з того приводу, що селяни „супротивляються зверхності і владі панів своїх, не виконують належних повинностей, проявляють непослух і навіть вдаються до бунтів”.

Підбадьорений підтримкою короля, польський поміщик ще з більшим зусиллям продовжував знущатися над підданими лемківськими селянами. 23 травня 1665 р. селяни напали на поміщицький двір, забрали худобу, зерно, побили панських слуг. Сам поміщик утік.

Також завзято боролося лемківське населення Короснянського староства проти польських шляхтичів Фредрів. В 1663 р. селяни Команчі, озброєні сокирами, напали на слуг старости, які збирали податки, відібрали у них всю награбовану худобу, гроші, побили їх та прогнали з села. „Якщо дальше в гори підете — погрожували їм селяни — то й ноги з вас усіх не залишиться”. Польський король, у відповідь на скаргу старости, наказав покарати „бунтівників-селян”.

Визвольний рух охопив також і королівські села на Лемківщині. Прикладом цього може бути боротьба лемків села Боська, Сянського староства. Архівні матеріали того часу стверджують, що піддані постійно „змовлялися між собою, чинили бунти, не дбаючи на королівські універсали-розпорядки”, відмовляли послуку королівському економові.

В липні 1671 р. селяни „цілою громадою”, серед них Михайло Данилович, Іван Бобак, Іван Бугель, Михайло Сяноцький, Данько Гартин, Іван Тягло, Василь Паличка, Лешко Сова, Васко Проць та інші, „палаючи ненавистю” до мельника Внудкого і не „дбаючи на суворість права”, напали на млин, побили Внудкого та забрали йому пару волів за те, що обдурював і постійно обкрадав селян, був у спілці з королівським економом та робив йому доноси на людей.

Польський король видав спеціальний універсал-розпорядок, в якому зазначив, що одержав від економа скаргу на всю громаду Боська, яка „не сплачує чиншів, не слухас королівських адміністраторів”. Короля турбували „бунти селян”,

в яких вони „посагають на здоров'я слуг короля”. Король під загрозою суворих кар вимагав послугу.

В 1672 р. лемківські збійники напали на двір польського поміщика в Туряньському. Поміщик утік до Щавного. Збійники напали також і на щавницький двір, але не знайшли поміщика. Вони побили панських прибічників та забрали гроші.

Для боротьби зі збійниками та „бунтами селян” польські власті виділили окремі військові загони, збільшено кількість смоляків, призначено додаткові кошти. Спеціальний з'їзд шляхти у 1677 р. зобов'язав кожного поміщика чинити „негайну інквізицію”, тобто карати смертю збійників і селян, що їм допомагають.

Однак, хоч які жорстокі кари чинили польські власті над лемківським населенням, народно-визвольний рух не то що не стихав, а щораз більше посилювався. Мешканці села Вислік напали навіть на загін смоляків (військо, вдержуване польськими панами) роззброїли його, та визволили двох отаманів збійницьких загонів Ярецького і Чапіса. Подібний напад на смоляків виконали згодом лемки села Суrowиці і визволили збійника Гната Сеньківського. В 1690 р. селяни напали на військову хоругву (відділ королівського війська), і розгромили її. У грудні 1694 р. збійники вчинили напад на поміщицький двір в Буківську.

Про масовість збійницького руху в той час свідчить факт, що на масток польського шляхтича Турецького напало 700 лемківських і закарпатських збійників, спричинивши шкоду на 150 тисяч злотих. На вишенському сеймику 18 квітня 1701 р. підраховано, що збійники і повсталі селяни спричинили сяницькій і перемиській польській шляхті шкоду на суму одного мільйона 526 тисяч злотих.

Аж до кінця XVII ст. не припинялася визвольна боротьба лемків в західних районах Лемківщини. З польськими поміщиками нещадно розправлялися збійницькі загони Лешка Романяка з Мушини і Яцка Михальчука з Ізб, що діяли не лише в районі Біча і Мушини, але й з другого боку Карпатна Угорщині.

Польська шляхта, боячись нового спалаху загального народного повстання, використала всі засоби боротьби з визвольним рухом лемків. В 1695 р. було збільшено загони смоляків до 80 чоловік, в 1696 р. виділено додатково 130 чоловік смоляків для боротьби з лемківськими збійниками. З'їзд шляхти польської в Сяноці закликав обдумати спільні заходи для безпеки від збійників та прийняв постанову виділити ще додатково 200 чоловік для боротьби з лемківським народним рухом. В червні 1701 р. було ухвалено посилити боротьбу з лемківським селянством, яке „підтримує та переховує збійників”.

Масові арешти, жорстокі розправки й кари над лемківським населенням з допомогою війська причинились до поступового упадку народного визвольного руху на Лемківщині.

ЗАКІНЧЕННЯ

Визвольний рух на Лемківщині був складовою частиною загально-української визвольної боротьби українського народу проти польського поневолення, що його було започаткувало українське козацтво, а яку завершив гетьман Богдан Хмельницький створенням Української Козацької Держави.

На жаль, Б. Хмельницькому не вдалося звільнити всі українські землі і приєднати до тієї Української Козацької Держави, пізніше названої Гетьманщиною. Майже всі західні і північні українські землі не ввійшли до складу тієї держави. Не ввійшла туди і наша Лемківщина. Передчасна смерть Б. Хмельницького перешкодила йому стати „козацьким собирателем української землі”, як це був князь Володимир Великий за княжих часів.

Та визвольний рух на Лемківщині в часах боротьби Б. Хмельницького за визволення України з-під польського панування і намагання лемків об'єднатися зі своїми однокровними братами, як це було за Української Княжої Держави, наочно доказав, що ця вітка нашого народу, хоч найраньше відірвана від українського материка і насильно приєднана до Польщі, бажає жити разом з українським народом.

Бажання лемків бути об'єднаними з Україною і жити разом з українським народом, проявляється з того часу по сьогоднішній день:

Коли в часі I св. війни українці під Австро-Угорщиною створили легіон Українських Січових Стрільців, ціллю якого було боротися за створення української незалежної держави — молодь Лемківщини поспішила в його ряди, щоб спільно боротися за волю України;

Як у 1939 р. на українській Срібній Землі, за Карпатами, був зродився зав'язок української державности, — Карпатська Україна, — лемківська молодь масово спішила туди, щоб боронити її разом з молоддю всіх українських земель, проти мадярсько-польського зазіханця;

А коли під кінець II св. війни геройська Українська Повстанська Армія боролася за відновлення української державности, то в її ряди знову пішла українська молодь Лемківщини, щоб спільно боротися проти німецьких, московських і польських наїздників за визволення України;

І як в минулому, так і в майбутньому, українці Лемківщини завжди будуть маршувати у боротьбі за визволення разом з цілим українським народом так довго, доки ця боротьба не увінчається успіхом і доки не буде побудована Українська Самостійна Соборна Держава, до складу якої буде належати також наша прекрасна, зелена Лемківщина.

Ex Libris
Bohdan Horbal

З М І С Т

Вступ	5
Лемківщина у складі Української Княжої Держави	7
Польща ділить землі Лемківщини між своєю шляхтою	8
Національний і релігійний гнет	10
Збійницький рух у першій половині XVII ст.	11
Збійницька дружина Василя Баюса з Ліщин	14
Збійницький рух у східних районах Лемківщини	15
Вплив визвольної війни Хмельницького на визвольну боротьбу на Лемківщині	16
Після перемог Хмельницького	19
Боротьба за Чорштин	21
Дальша боротьба лемківських збійників	24
Масовий визвольний рух на Лемківщині	26
Закінчення	29